

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ڈاکٹر قمر النساء، ڈاکٹر نوید شہزاد

SERAT LITERATURE IN PUNJABI**پنجابی سیرتی ادب****Abstract**

The Holy life of the Prophet Hazrat Muhammad (PBUH) is a role model / excellent example for entire humanity. The life style of the Prophet Hazrat Muhammad (PBUH) guides us in our individual and collective life. He (PBUH) enlightened the whole humanity with the teachings and light of Islam. This source of light and guidance of Holy Prophet (PBUH) can lead humanity completely. The Prophet (PBUH) has completed the religion of Islam Holy Quran said, "He (PBUH) is the mercy to the whole universe". Quran has also presented the complete code of life of Holy Prophet (PBUH). This article highlighted the diverse features of life of Holy Prophet (PBUH) and its impact on society. Furthermore, it also

☆ گورنمنٹ گریجویٹ کالج برائے خواتین، کاموکی

☆ سپروائزر، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی کلچرل سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

highlighted on classical /early period of Seerat Nigari. Islam reflected from Punjabi Literature. The Seerat Nigari is deep rooted Punjabi Nazam and Nasar. Many researchers conducted studies on Seerat Nigari and highlighted the Seerat of Holy Prophet (PBUH) in Punjabi Literature.

Keywords: Quran, Seerat Nigari ,

Holy Prophet (PBUH), Code of life

سرکار دو عالم فخر موجودات سرور کائنات نور بشیر محسن انسانیت نبی آخر الزماں حضرت محمد ﷺ دی مبارک حیاتی تے سیرت طیبہ ہر مسلمان واسطے اسوۂ حسنہ یعنی بہترین نمونہ عمل اے۔ مسلمان دی حیثیت نال انفرادی تے اجتماعی حیاتی لنگھاون واسطے ہر ہر قدم تے حیاتی دے ہر پڑ وچ حضور دی رہنمائی دی لوڑ اے۔ آقا دو جہاں ﷺ اجہی ہستی نہیں جس انسانیت نوں بھلیاں راہواں توں سدھی راہیں ٹوریا۔ انساناں نوں کفر تے شرک دے ھنیریاں وچوں کڈھ کے توحید دی روشنی دکھائی تے لوکائی دے سراں تے مٹھیاں نوں ہزار خداواں اگے مٹی ہوون دے ذلت توں بچایا۔

”سیرت عربی زبان دا اکھراے جہدی جمع ’سیر‘ اے۔ وڈی پنجابی لغت

موجب: (ع۔ مونث) (1) عادت، خصلت (2) طریقہ، وتیرہ (3) نیکی،

اخلاق (4) زندگی دا ڈھنگ (5) ہڈ بیتی، سوانح عمری۔“ (1)

عربی ’سیر‘ دے معنی ٹرنا پھرنا، ساخت، ہیئت، حالت، کہانی، طریقہ، روش، شکل و صورت، کردار، حیاتی گزارن دا ڈھنگ، عادت، پرانے لوکاں دے قصے تے واقعے وغیرہ نیں۔ طریقہ، مذہب، سنت، تک محدود نہیں سگوں ایس توں مراد داخلی شخصیت، اہم کارنامے تے وڈیاں دی حیاتی دے حالات نیں۔ سیرت بارے بھرویں تے جامع تعریف انج کیستی جاسکدی اے:

”حضور ﷺ دی حیاتی تے مڈھ توں لے کے آخری ساہ تک دے واقعات

نوں ٹھوس، مدلل انداز نال بیان کرنا تے ایہدے واسطے قرآن پاک

، حدیث نبوی، سیرت صحابہ کرام، سیرت اولیاء نوح چنگی طرح پڑھ کے سمجھیا
جاوے۔ ایس دے نال سیرت پاک نوں ایہ پیش کیتا جاوے کہ
پڑھنہار آپ ﷺ دی حیاتی توں اچھا چائن لے سکے جس نال ساری دنیا
وچ چائن ونڈ ناممکن ہو جاوے۔“ (2)

سیرت دے معنیٰ سراہنا وی نیں۔ لفظ سیرت دے نال جیداناں ہووے گا اوہدی سیرت اکھوائے گی۔
جیویں سیرت صحابہ، سیرت اولیاء، سیرت شہداء۔ ناں نا ہووے تے فیر اوہ یقیناً رسول کریم ﷺ دی سیرت
اے۔ ’سیرت‘ دا اکھر حضور پر نور ﷺ دی پاک حیاتی لئی ورتیا جاندا اے۔ آپ ﷺ دی حیاتی داسب توں وڈا پہلو
رسالت اے۔ جہد تعلق پوری انسانیت تے سارے زمانیاں نال اے۔ ایس لئی آپ ﷺ دی سیرت نوں جمن تے
چلاؤ نے مبارک تک دے واقعاں تک محدود نہیں رکھیا جاسکدا۔ سگوں آپ ﷺ دی سیرت وچ آپ ﷺ دی حیاتی،
آپ ﷺ دے نال جڑت، آپ ﷺ دی تعلیم تے آپ ﷺ دے طریقے ہر شے آوندی اے۔

محدثاں نے ’مغازی و سیر‘ پٹھ صرف غزویاں تے اوہناں نال جڑت رکھن والے حالات نوں بیان کیتا
اے۔ سیرت نبوی ﷺ نوں بیان کرن والے لکھاریاں ایس عنوان نوں ڈھیر موکلا کردتا تے آپ ﷺ دی سیرت نوں
حضور رحمت عالم ﷺ دے جمن تے دنیا توں چلاؤ نا کرن تک دے سب حالاں تے واقعاں، آپ ﷺ دی ذات
صفتاں، آپ ﷺ دے درجات تے ساریاں شیواں جناں دا آپ ﷺ دی ذات نال تعلق ہووے بے شک انسانی
حیاتی دے معاملے ہووے یا نبوت دے معجزیاں نوں سیرت پاک ﷺ دا حصہ مٹھیا گیا اے۔ اعلان نبوت توں
پہلوں تے بعد دے سارے واقعے نبوت توں حرا دی غارتک۔ تے حرا دی غارتوں جبل ثور تک۔ حرم کعبہ توں طائف
دے بازار تک۔ مکے دیاں گلیاں توں شام دیاں تجارت گاہواں تے اسلامی غزویاں تک آپ ﷺ دی پاک حیاتی
دے اک اک لمحے وچ آپ دی مقدس سیرت دا آفتاب چمکدا اے:

”اسی طرح خلفا راشدین ہوں یا دوسرے صحابہ کرام، ازواج مطہرات
ہوں۔ یا آپ کی اولاد عظام، ان سب کی کتاب زندگی کے اوراق پر سیرت
نبوت کے نقش و نگار پھولوں کی طرح مہکتے، موتیوں کی طرح چمکتے اور

ستاروں کی طرح جگمگاتے ہیں۔ اور یہ تمام مضامین سیرت نبویہ کے شجرۃ

الخلد ہی کی شاخیں، پتیاں، پھول اور پھل ہیں۔“ (3)

سیرت دا اصل جو ہر اسوۃ حسنہ اے جیڑا رسول خدادے ہر قول فعل دی روایت اے۔ قرآن پاک وچ خود اللہ تعالیٰ نے اپنے محبوب دی سیرت بارے فرمایا اے:

”لقد کان لکم فی رسول اللہ اسوۃ حسنہ

تھاڑے لئی رسول اللہ دی ذات وچ اک چنگا نمونہ موجود اے۔“ (4)

محمد ﷺ تے قرآن اللہ دے سوہنے تحفے نے جیڑے اک دو جے توں دکھ نہیں کیتے جاسکدے۔ محمد ﷺ ایس لئی نیں کہ قرآن نوں کھول کے بیان کرن تے قرآن الحمد توں والناس تک ایس لئی اے کہ محمد ﷺ دی شان بیان کرے۔ حضور پر نور ﷺ وجہ تخلیق کائنات نیں۔ سورۃ الانفال آیت نمبر 1 وچ رسالت تے ایہدے آخری نبی ہوون دے ثبوت موجود نیں۔ اللہ تعالیٰ نے مخلوق پیدا کرن توں دو ہزار سال پہلوں نبی کریم ﷺ دے ناں نوں پیدا کیتا تے اپنے ناں دے نال حضرت محمد ﷺ دا ناں لکھیا۔ اللہ نے دنیا ہی ایس لئی بنائی اے کہ حضرت محمد ﷺ دی شان تے مرتبہ ظاہر کرے:

”قرآن دی ہر آیت تے ہر اکھر میرے حضور ﷺ دی حقانیت دا تصدیق

نامہ اے۔ قرآن آکھدا اے آپ ﷺ خاتم النبیین نیں۔ آپ ﷺ رہندی

دنیا تک لوکاں لئی کافۃ الناس نیں۔ آپ ﷺ رحمۃ اللعالمین نیں۔

آپ ﷺ دین اسلام نوں مکمل کرن والے نیں۔ آپ تے نازل ہوون

والی کتاب نوں بے مثل قرار دے کہ اے چیلنج دتا گیا پئی اودھے ورگی کوئی

صورت بناک دکھاوے۔“ (5)

حضور ﷺ قرآنی تعلیم دا جسمانی پیکر بن گئے۔ ایس لئی سیرت پاک دے گھیرے وچ سارا قرآن اے، تعلیمات نیں ساری حیاتی تے حیاتی دی فکر تے اودھے نال تعلق رکھن والی ہر گل حضور ﷺ دی ذات نال تعلق انفرادی یا اجتماعی اے سب سیرت رسول ﷺ دے احاطے وچ اے۔ لفظ سیرت دیاں اڈواڈ تشریحاں تے معنی اپنے اندر

کردار دے حوالے نال صرف نبی پاک ﷺ دی ذات لئی ہی ورتیا جاندا اے۔ آپ ﷺ دے قول تے عمل انساناں لئی جس طرح حیاتی وچ رہنمائی دا سبب سن ایسے طرحاں وصال مبارک توں بعد وی رہنمائی دا باعث نیں۔ دین اسلام نے پیغمبر دا عملی مجسمہ سب دے سامنے رکھیا عملی مجسمے دی پیروی کرن نال اللہ دی محبت تے قرب حاصل کیتا جاسکدا اے اوہ رستہ جس تے پیغمبر اسلام تے اللہ دے حکماں تے عمل کر دے حیاتی گزاری اوہنوں اپنا کے ہی کامیابی حاصل کیتی جاسکدی اے۔ آپ ﷺ دی حیاتی دے اک اک پہلو نوں اکٹھا کرن دی کوشش وچ حدیثاں تے سیرت دیاں کتاباں دا عظیم الشان ذخیرہ وجود وچ آیا۔ آپ ﷺ دی حیاتی نوں بیان کرنا، آپ ﷺ توں پہلے دے عرب دی سیاسی، سماجی تے معاشی صورت حال نوں سامنے لیانا تے اوہناں حالات وچ آپ ﷺ دا جیون کیوں گزریا آپ ﷺ دے کردار نال کی انقلاب آیا۔ آپ ﷺ دے انگاں ساکاں تے نبوت دے مڈھ توں لے کے وصال تک دے سارے حالات نوں سیرت لکھن والیاں بیان کیتا۔ ڈاکٹر انور خالد محمود ہوریس ایس نوں ایہ بیان کردے نیں:

”قرآن مجید میں ایک طرف آپ ﷺ کی زندگی کے اہم پہلو واضح کیے گئے ہیں دوسری طرف آپ ﷺ کے عہد کے بعض وقائع پر بحث کی گئی ہے اور تیسری طرف آپ ﷺ کے کردار کی تمام خصوصیات گنوائی گئی ہیں۔“ (6)

سیرت انسان دی اندر لی تے باہر لی شخصیت دی گھڑت، ترقی تے کردار دا اچارن اے۔ انسان نوں معاشرے وچ ذمہ دار، مثالی تے امن پسند بناون وچ اہم کردار ادا کردی اے۔ حضور ﷺ دی حیاتی لئی سیرت دا اکھر سب توں پہلوں ابن ہشام نے ورتیا (213ھ-282ء) ابن ہشام تے ابن اسحاق (151ھ-768ء) دی کتاب ’المغازی‘ وچ وادھے کر کے اپنی کتاب داناں ’السیرۃ‘ رکھیا۔ ابن اسحاق امام فن مغازی دے طابع نیں تے اوہناں حضرت انس نوں ویکھیا اے۔ اوہناں نوں علم حدیث وچ کمال حاصل سی بہت ساریاں روایتاں عبد اللہ بن ابی بکر دی سیرت ابن اسحاق ہن نابید ہو چکی اے سیرت ابن ہشام ہی موجود اے:

”اسلامی علوم و فنون کی اصطلاح میں سیرت کا لفظ سب سے پہلے رسول اللہ ﷺ کے اس طرز عمل کے لیے استعمال کیا گیا جو آپ ﷺ نے غیر مسلموں سے معاملہ کرنے میں اور جنگوں میں یا صلح اور معاہدات کے معاملات میں

اپنایا۔ قدیم مفسرین، فقہاء، محدثین اور سیرت نگاروں نے سیرت کے لفظ کو

اسی مفہوم میں استعمال کیا ہے۔“ (7)

حضور اکرم ﷺ دی ولادت توں پہلوں عرب وچ لکھن پڑھن دارواج بہت گھٹ سی صرف خاندان تے قبیلے وچکار ہوون والی لڑائی جھگڑیاں نوں لکھ لیا جاندا سی۔ جدوں سرور کائنات دی حیاتی تے قلم پڑھن داشوق دلاں وچ جا گیا تے عرباں دی روایت مطابق آپ ﷺ دی زندگی وچ آون والیاں لڑایاں ای پہلا موضوع بنیاں۔ ایسے پاروں:

”ابن اسحاق دی کتاب نوں مغازی وی آکھیا جاندا اے تے سیرت وی۔

حافظ ابن حجر فتح الباری وچ اہیہ دوویں ناں اکو کتاب واسطے وردے

نیں۔“ (8)

ویلے دے نال سیرت تے مغازی دیاں کتاباں وکھ وکھ ہوندیاں گیاں۔ مغازی دا ڈھب تاریخی قرار پایا تے سیر دا انداز قانونی قرار پایا۔ مغازی وچ حیات مبارکہ دے ہور پہلوواں دی روئل رل گئی۔ ایس طرحاں ایہدا ناں علم سیرت تے مغازی رکھیا گیا۔ کدھرے علم مغازی تے سیر رکھیا گیا۔ اخیر ناں علم سیرت قرار پایا تے مغازی ایس دا اک شعبہ بن گیا۔ سیرت نگاری فن مغازی دی بہتر تے سونی شکل اے۔ ابن اسحاق۔ ابن ہشام۔ محمد بن عمر واقدی۔ ابن سعد۔ امام ترمذی۔ ابان بن عثمان (تابعی)۔ مغیرہ بن عبد الرحمان۔ عبد اللہ بن ابوبکر۔ عاصم ابن عمر بن قتادہ۔ سیرت نگاری دے وڈے قرآن تے حدیث سن۔ محدث دا مقصد حکماں تے مسلماناں دا علم بیان کرنا اے۔ سیرت نگار رسول مقبول ﷺ دی حیاتی تے ڈوگی جھات پاوندے تے آپ ﷺ دی ذات تے بحث کردے نہیں۔ واقعاں دی تفصیل نوں انج بیان کردے نہیں کہ اک اک پہلو تے روشنی پیندی دسدی اے۔

ہندوستان دی دھرتی تے اسلام مسلمان حملہ آوراں دے نال صوفیاں تے ولیاں راہیں کھلریا۔ (مشرقی تے مغربی ہندوستان) ہندوستان دیاں پرانیاں زباناں وچوں پنجابی زبان نوں شرف حاصل اے کہ ایس دا مڈھ صوفیانہ شاعری راہیں بچھا۔ پنجابی ادب دا اک وڈا حصہ دین محمدی ﷺ نال جڑیا اے۔ صوفی شاعراں نبی کریم ﷺ دے اسوۂ حسنہ نوں اپنا کے حق دی دعوت دا فریضہ نبھایا جس نوں ادا کرن لئی اللہ رب العزت نے آپ ﷺ نوں سارے نبیاں دا سردار بنا کے دین مکمل کرن لئی گھلایا۔

پنجابی زبان خطہ پنجاب دے لوکاں دی زبان دے طور تے ڈھیر علاقے وچ بولی تے سمجھی جاندی سی ایس لئی دھرتی تے آون والے ولایاں تے صوفی شاعراں اچ کوئی دے عربی فارسی عالم ہون دے باوجود عام مقامی لوکاں دی زبان وچ شاعری کیتی تے اسلامی تعلیم راہیں پنجابی زبان رجھوں مذہبی تے دینی لوڑاں نوں پورا کرن واجب ادا کیتا۔ صوفی شاعراں اسلام دی اچھی سونی تصویر لوکاں سامنے رکھی کہ لکھاں لوگ مسلمان ہو گئے۔ صوفی شاعراں دی شاعری وچ عشق مصطفیٰ ﷺ جھلکارے ماردا دکھائی دیندا۔ بزرگاں دی حیاتی نبی پاک ﷺ دے اسوۂ حسنہ دی تصویر اے:

”پنجابی دے جنے وی صوفی شاعر نیں اوہناں نیں اپنی زندگیاں نوں رسول اللہ ﷺ دی زندگی دے مطابق ڈھال توں بعد دعوت حق دا اوہو فریضہ سر انجام دتا جدھی ادائیگی لئی آپ ﷺ دنیا تے تشریف لائے۔ آپ ﷺ دا اخلاق، کردار تے سیرت ایہناں صوفی شاعراں دی رہنمائی دے مڈھے سوئے سن۔ ایہوجہ اے کہ بابا فرید توں لے کہ خواجہ فرید تیکر ہر صوفی شاعر دے کلام وچ سیرت دا کوئی نہ کوئی پہلو ضرور نظر آندا اے۔“ (9)

سلطان باہو ہوراں مرشد کامل دی گل کردیاں رسول پاک ﷺ نوں یاد کیتا تے اوہناں دے مرشد اوہو مرشد کامل نیں جہاں دے لڑ لگیاں دنیا تے آخرت وچ کامیابی ملدی اے۔ سلطان باہو عشق محمد وچ آکھدے نیں۔

”سچا راہ محمد والا باہو جیس وچ رب لہوے ہو۔“ (10)

پنجابی زبان وچ شروع توں ہی اسلامی رنگ ڈھیر گڑھے نیں تے سیرت پاک دے حوالے نال دسدا اے۔ پنجابی نعت لکھن والے شاعراں نیں عربی فارسی تے اردو دے شاعراں وانگ رسول پاک ﷺ دی سراپا نگاری تے سیرت دے اڈواڈ پہلوواں نوں عقیدت تے محبت نال بیان کیتا۔ 15 ویں صدی تک پنجابی ادب وچ رسول خداداد ذکر مبارک نہیں دسدا۔ پنجابی زبان وچ سکھاں دے مہان بابا گورو نانک (1449ء) وچ سب توں پہلا مدح رسول کرن دا اعزاز حاصل کیتا:

م محمد من توں من کتاباں چار

من خدا دی بندگی سچا اے دربار (11)

16ء صدی وچ شاہ حسینؒ نیں آپ ﷺ دے عشق تے محبت وچ نعت لکھی ایہناں دوہاں شاعراں نوں

مڈھلے سیرت نگار نئی مندے۔ کیوں بے نعت گوئی تے سیرت نگاری دوو کھریاں صنفان نیں۔ نعت وچ آپ ﷺ دی تعریف محبت، عقیدت تے عشق دا اظہار اے۔ سیرت وچ آپ ﷺ دی حیاتی دے تمام حال نوں عقیدت محبت تے عشق نال بیان کیتا جاندا اے۔ سیرت نوں جدوں نعت تو کھراو کھوتے فیر پنجابی زبان دا مڈھلا سیرت نگار اکبری عہد دا مولوی عبداللہ لاہوری، نظری پیندا اے۔ جیڑا شاہ حسین توں کج دیر بعد دا شاعر اے۔ اوہناں 1025ھ وچ رسالہ بارہ انواع تے فیر 1032ھ وچ رسالہ ’نص فرائض‘ لکھیا۔ رسالیاں وچ حضور پر نور ﷺ ولادت تے معراج شریف دا ذکر ملدا اے۔ 17 صدی دے وچکار لے ورھیاں وچ نوشہ گنج بخش ہوراں ’معراج نامہ‘ لکھیا۔ اسے دور وچ اک ہور ناں نظریں پیندا اے جیڑا کجھ محققاں دے خیال موجب دو جایاں تیجا نہیں سگوں پہلا ناں اے تے اوہ ناں حافظ برخوردار رانجھا دا اے۔ جیڑے مسلمانیاں والا تخت ہزار ا ضلع سرگودھا دے رہن والے سن۔ فیر بعد وچ لاہور تے سیالکوٹ ٹر گئے:

”پنجابی زبان میں منظوم سیرت نگاری کی روایت مضبوط، توانا اور غیر منقطع

تسلسل کی حامل ہے۔ پنجابی زبان میں اس پر سعادت کی روایت کی طرح

گیارہویں صدی ہجری میں حافظ برخوردار رانجھا نے ڈالی۔ جن کا سال

ولادت 1030ھ ہے اور اس کی کتاب ”حکایت پاک رسول دی“ منظوم

پنجابی سیرت نگاری کا نقش اول ہے۔“ (12)

میاں محمد بخش دی کتاب ’تحفہ رسولیہ‘ 1281ھ وچ نبی پاک ﷺ دے ڈھیر معجزے بیان کیتے گئے۔ وارث شاہ نے معراج نامہ وی لکھیا تے قصیدہ بردہ شریف دا پنجابی ترجمہ وی کیتا۔ 1310ھ وچ ’تواریخ اسلام‘ مولوی عمر دین صاحب نے لکھی۔ کتاب 61 صفحیاں وچ رسول پاک ﷺ دی کامل حیاتی بارے اے۔ 19 ویں تے 20 ویں صدی وچ پنجابی زبان تے ادب وچ سیرت نگاری دے بڑے سوتے نمونے ملدے نیں۔ 1906ء وچ لکھی گئی کتاب ’نجات المومنین‘ وچ عبدالکریم جھنگوی ہوراں شانِ مصطفیٰ ﷺ بیان کیتی اے۔ مولوی محمد مسلم لدھیانوی (1805-1880ء) دی سیرت دی کتاب ’گلزار محمدی‘ نوں اولیت دا شرف حاصل اے۔

سیرت دے دکھو دکھ پہلوواں تے لکھن دا سلسلہ جاری رہیا تے منظوم سیرت نگاری وچ 1921ء حکیم عبد لطیف عارف دی لکھی سیرت ’شانِ حضور ﷺ عرف کملی والا اے۔ ایس کتاب دے کل باب 360 نیں، 225 باب

شعری صورت وچ تے 135 باب نثر دے نیں۔ پاکستان بنن مگروں منظوم سیرت دیاں کتاباں: دائم اقبال دائم۔ ختم الرسل (1942ء) مولوی محمد اشرف۔ قصص الحسنین (1960ء) حکیم مولوی محمد فائق۔ سراپہ حبیب (1961ء) احسن گیلانی۔ النبی الخاتم (1986ء) صوفی محمد عوان۔ سچیاں سرکاراں (408 صفحے) محمد شریف انجم۔ حراد اچانن (2000ء) ایہ سیرت دیاں معتبر تے خوبصورت کتاباں آپ ﷺ دی عظمت تے شان دا اظہار نیں۔ پنجابی زبان تے ادب وچ منظوم سیرت نگاری دی ودھیری اچیری تے بنی تنی روایت موجود اے جیڑی ویلے نال ودھ رہی اے۔ 20 صدیء سیرت دیاں کتاباں دے پنجابی تے اردو ترجمیاں داسنہری دوری ترجمے عربی، فارسی تے انگریزی توں ہوئے سن۔ بلھے شاہ دی شاعری وچ وی حضور پاک ﷺ دا ذکر ملدا اے۔ اوہناں نیں اپنے کلام وچ عشق مصطفیٰ ﷺ نوں نویکلے انداز وچ بیان کیتا:

پھر کن کہیا فیکو نہ کہایا

بے چونی توں چون بنایا

احد دے وچ میم رلایا

تائیوں کیتا ایڈا پسار

پیہ پیغمبر اس دے بُر دے

انس ملائک سجدے کر دے“ (13)

وہوئیں صدی وچ سیرت پکھوں بدلاوا اے نظم دے نال نال شعوری طور تے نثر ول وی دھیان دتا جاوَن لگا۔ لمیاں نظماں پڑھ کے اوہناں دے شعراں نوں سمجھ کے اوہناں لئی ویلا کڈھنا مشکل سی۔ ہر نظم واسطے قافیہ ردیف ہونا ات ضروری سی بعض ویلے بہت چنگے خیالاں تے مناسب قافیہ ردیف ناہوون پاروں نظم وچ نہیں ہوندے سن۔ وہوئیں صدی دے دو جے تے تیجے دھا کے وچ نثری سیرت نگاری ول دھیان ودھ گیا۔ پنجابی زبان وچ نظم دا مڈھ صوفیانہ شاعری توں بدھا جد پنجابی نثر ہوند وچ آئی تے ایہدا مڈھ وی دینی فکر توں بدھا۔ سیرت نگاری پکھوں سیرتی ادب دے دو دور نیں۔ (1) پنجابی نثری سیرتی ادب پاکستان بنن توں پہلاں (2) پنجابی نثری سیرتی ادب پاکستان بنن مگروں۔ قیام پاکستان توں پہلے سیرت نگاری دا مڈھ نوشہ گنج بخش (1014ھ-1130ھ) دے وعظاں

توں بدھا وعظاں وچ نبی پاک ﷺ نال عشق تے محبت دے جھلکارے ملدے نیں کہ لکھاں ہندو مسلمان ہوئے۔
 سیوا سنگھ امرتسری پہلا سیرت نگار۔ 'حضرت محمد صاحب داپوتر جیون' (1928ء) گرکھی اکھراں وچ کتاب
 لکھی۔ ورتیا گیا مواد ڈھیر تر سنیا سنایاں گلاں تے حقیقت توں دوری تے بنی اے۔ کتاب وچ کسے قسم دا علمی
 انداز نہیں۔ سیوا سنگھ دی لکھت وچ تعصب دی بھرمار سی۔ 'شان حضور عرف کملی والا'، حکیم عبداللطیف عارف
 (1921ء) مسلمان لکھاری ولوں پنجابی وچ نثری سیرت دی پہلی کتاب متھی جاندی اے ایہدے وچ نظم دے نال
 نثر (135 باب) وی لکھی گئی کیوں جے شعری صورت وچ بیان کرن لگیاں حد بندی توں کم لتا جاندا اے کئی واقعاں
 نوں چنگے ڈھبوں بیان نہیں کیتا جاسکد ایں لئی نثر داسہارا لگتا گیا۔ مختصر تے جامع سیرت وچ حضور ﷺ نال محبت دا
 رنگ صاف دکھالی دیندا اے۔ 'نبیاں داسر دار'۔ حبیب اللہ فاروقی (1942ء) کسے مسلمان لکھاری ولوں پہلی سیرت
 دی کتاب متھی جاندی اے۔ قیام پاکستان توں پہلوں مخلوط سماج وچ مسلماناں نوں سیرت پاک لکھن تے اپنے مذہب دے
 پرچار لئی سوکھے راہ نہ لہھے قیام پاکستان توں بعد پنجابی نثری سیرت نگاری ول فوراً توجہ نہ دتی گئی۔ ونڈ ویلے دے حالات نے
 ایں کم تے گوڑھا اثر پایا۔ اکادکا پنجابی لکھاری پنجابی لکھن کردے رہے پر ادناں نوں کوئی خاص پلیٹ فارم نہ لہا۔

1947ء وچ جدوں مسلماناں ڈھیر اوکھا ویلا لنگھانا پیا تے آزاد ملک مل گیا۔ اوہناں پوری توجہ، شوق،
 عقیدت تے محبت نال نثری سیرت نگاری ول دھیان دتا۔ 1947ء توں 1975ء دے پڑ وچ سیرت پاک باے کجھ
 کتاباں لکھیاں گیاں۔ 'پنج ہادی' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (1949ء) پہلی سیرت دی کتاب وچ حضور پاک ﷺ دی سیرت
 توں وکھ چاروں خلفائے راشدین دا ذکر اے۔ 'سچی سرکار' عبدالکریم ثمر (1962ء) مستند سیرت دی کتاب ایہدے
 وچ سیرت ابن اسحاق، ابن ہشام، طبقات ابن سعد، تاریخ مدینہ منورہ، تاریخ عربین، رحمت اللعالمین تے محسن
 انسانیت ورگیاں مستند کتاباں توں فیض پایا۔ سراپا نگاری دے حوالے نال سچی سرکار بے مثال شاہکار اے۔ 'جڈاں
 رسول کریم بال ہن، جڈاں رسول کریم نینگر ہن' تیسرا حصہ رسول کریم ﷺ (76-1975ء) پہلا حصہ بالین، دوجا
 حصہ جوانی تے تیجا حصہ نبوت بارے (بالاں لئی سیرت) دی کتاب سی۔

1980ء توں 1995ء تک پندرہ سالاں وچ پنجابی سیرت نگاری تے حوصلہ افزا کم ہویا۔ گھاگھ سیرت
 نگاراں بالاں لئی مختصر پر جامع سیرت دیاں کتاباں لکھیاں جنہاں راہیں حضرت محمد ﷺ دی خوبصورت حیاتی دے

واقعات نوں سچ جسے ڈھنگوں بالاں لئی پیش کیتا گیا تاکے اوہناں دیاں حیاتیاں نوں سنواریا جائے۔ (1980ء) حضور ﷺ دی حیاتی، سمیع اللہ قریشی بال ادب۔ (1981ء) امت دا ولی، حمید اللہ قریشی۔ (1980ء) حضور پر نور ﷺ، سعد اختر جعفری بال ادب۔ (1982ء) چن عربوں چڑھیا، سلیم خان گمی۔ (1982ء) قوانین دا والی، ڈاکٹر محمد عبدالحق۔ (1984ء) آمنہ دالال، عالیہ فروغ احمد بال ادب۔ (1985ء) سیرت حضور ﷺ دی، محمد اقبال نجمی مستند بال ادب کمال فنکاری۔ (1985ء) مکی مدنی ماہی، قدر آفاقی دی زخیم سیرت دی کتاب تن حسیاں وچ اے۔ (1) سوہنے نبی دادلیس عرب۔ (2) حضور ﷺ دی اولاد۔ (3) قرآن حکیم دے ویروے نال۔ سیرت پاک وچ نثر انج لکھی گئی اے جس توں شاعری دا گمان ہوندا اے۔ (1988ء) مدنی مٹھا منٹھار، سجاد حیدر پرویز۔ (1989ء) اچاں ناں سوہنے نبی دا، ڈاکٹر عبدالرشید۔ (1990ء) محمد سعید نے سیرت پاک نوں عام روایتی انداز توں وکھرے ڈھنگ مکالمے دے انداز نال لکھی اے۔ (1991ء) سب توں وڈے انسان، حکیم محمد سعید بال ادب۔ سیرت نگاراں نین تاریخی تے زمانی لحاظ نال سیرت رسول نوں ہر زاویہ نال بیان کیتا اے۔ (1992ء) خزینہ رسالت ﷺ، جنیں گل ریاض بال ادب۔ (1992ء) سچیاں سرکاراں ﷺ، صوفی احمد علی۔ (1994ء) محبوب ﷺ رب دا، محمد رمضان طالب۔ (1994ء) جہاناں دی رحمت، الحاج محمد بہا الحق عارف۔ (1995ء) سرکار دی سیرت، اظہر محمود۔ (1995ء) سوہنا محمد انساناں دا محسن تے رہبر، عابد حسین۔ (1995ء) نبی پاک ﷺ دے معجزے، اختر جعفری۔ (1995ء) سنیں سوہنے دی سیرت، محمد صدیق شاکر (سرائیکی لہجے وچ سیرت دی مستند کتاب)۔ (1995ء) سیرت پاک محمد ﷺ دی، سعیدہ ریشم۔ (1996ء) سنیں سوہنے دا خلق، محمد صدیق شاکر۔

کتاباں وچ سنجیدگی تے جامعیت نال سیرت پاک دے اڈواڈ پکھاں نوں بیان کیتا گیا اے۔ 1980ء توں 1998ء تک دے سالاں وچ پنجابی سیرت نگاری دی لوڑ تے اہمیت نوں اجاگر کر دیاں 30 توں ودھ کتاباں لکھیاں گئیاں۔ انبی اکرم ﷺ، میاں ظفر مقبول (1999ء) مختصر لیکن جامع انداز وچ لکھی سیرت دی کتاب دی نقشہ کاری وچ عربی، فارسی تے اردو دیاں علمی تے تحقیقی کتاباں توں لا بھرتی گئی۔ اسلام توں پہلاں عرباں دے حالات توں لے کے حضور پاک ﷺ دی حیاتی دیاں ساریاں تفصیلاں اک اک کر کے معتبر روایتاں نال بیانیاں گئیاں

نہیں۔ ’سہیں سوہنے دا جمال‘ ڈاکٹر محمد صدیق شاکر (1999ء) جہی لکھت اے جدے وچ اک اک اکھرتے ڈھیر دھیان دے کے آپ ﷺ دے جمالیاتی کچھ نوں بیان تے زور دتا گیا اے۔ آپ ﷺ دے حسن دا کائنات دی کوئی حسین شے مقابلہ نئی کرسکدی۔ ایس سیرت نگار نہیں حدیثاں راہی سیرت پاک دے کچھ سامنے لیاندے تے انساناں نوں جیون دے او طریقے سکھادتے نیں جدے نال انسان کامیابی دی ڈگراتے ٹر پیندا اے۔ ’سہیں سوہنے دا جلال‘ ڈاکٹر محمد صدیق شاکر (1999ء) اسلامی تمدن دا مڈھ کیویں بدھا حضور پاک ﷺ دے دور وچ رونما ہون والے واقعاں تے اوس زمانے دیاں روایتاں نوں وضاحت نال بیان کیتا گیا اے۔ لکھاری نے سیرت نگاری شاعرانہ انداز وچ کیتی۔ ڈھیر سوہنے لفظاں تے سوہنے بیان وچ جیہڑی مٹھاس تے چاشنی اے اوہدے وچ آپ ﷺ نال محبت دارنگ جھلکارے ماردا دکھالی دیندا اے۔ ’مومنناں دیاں ماواں‘ سجاد بخاری (2001ء) حضرت خدیجہ الکبریٰؓ، حضرت سودہؓ، حضرت عائشہ صدیقہؓ، حضرت حفصہؓ، حضرت زینب بنت جحشؓ، حضرت امہ سلمہؓ، حضرت زینب بنت خزیمہؓ، حضرت جویریہؓ، حضرت امہ حبیبہؓ، حضرت صفیہؓ، حضرت ماریہ قبطیہؓ، حضرت میمونہؓ۔ ’سیرت دا چائن‘ اخلاق عطف (2003ء) حضور پاک ﷺ دی سیرت دے حوالے نال چھ لکھ چھاپے گئے نیں۔ (1) نبی پاک ﷺ دی سیرت دے چائن وچ شخصی کردار دکھارتے انسانیت دی بھلائی۔ (2) نبی پاک ﷺ دی تعلیم تے عدم برداشتہ قومی تے عالمی رویہ۔ (3) عورت دامتہ اسلام توں پہلاں تے نبی پاک ﷺ دی سیرت تے تعلیمات دے چائن وچ۔ (4) نبی پاک ﷺ دی سیرت دے چائن وچ اجو کے مسلیاں داخل۔ (5) نبی پاک ﷺ دی سیرت پاکستان دے استحکام لئی بہترین رہنمائی۔ (6) نبی پاک ﷺ دی سیرت تے تعلیمات راہیں ساڈھا تعلیمی نظام کیویں تشکیل پا سکدا اے۔ ’عیبوں خالی‘ محمد تابش (2006ء) 810 ورقے دی ہند کو لہجے دی زخیم تے مستند سیرت دی کتاب اے۔ ’حیاتی حضور ﷺ‘ دی اصغر علی جاوید (2012ء) سیرت نگاری دے حوالے نال اجو کے سمے دی زخیم، جامع تے مستند سیرت اے۔ اصغر علی نے سیرت نوں بیان کردیاں دلیلاں دا ڈھنگ ورتیا اے۔ سیرت نوں وکھ وکھ ۱۶ باباں وچ ونڈیا گیا اے۔ اردو، عربی توں وکھ سیرت نگار نیں انگریزی زبان دا وی بھرواں مطالعہ کیتا اے۔ پنجابی زبان دی ورتوں دے نال انگریزی اکھروی ورتے نیں۔ ’امن پسند رسول ﷺ‘ ڈاکٹر شفقت حسین قاضی (2012ء) وچ سیرت نگار نے حضور ﷺ دی امن پسندی والے کچھ نوں اکھیڑیا تے اسلام دا وکھ وکھایا اے جیہڑا ایس دی اصل روح اے۔

اسلام نے ہمیشہ امن، سلامتی تے رواداری داجیڑ اسبق دتا اوس دی مکمل شکل حضور ﷺ دی حیاتی وچ دیکھی جاسکدی اے۔ 'رحمت العلمین' ﷺ، پروفیسر یجی خالد (2012ء) 251 سرنایاں وچ بسم اللہ، بشارتاں تے رضاعت توں لے کے نبی کریم ﷺ دی حیاتی دے تمام واقعاں نوں جامعیت نال بیانیا اے۔ 'غزوات نبوی ﷺ'، ملک ناصر داؤد، اسلام دی راہ وچ لڑیاں جان والیاں جنگاں تے سوانیاں دے غزوے وچ حصہ لین دے پکھ نوں سیرت نگار نے اچھے ڈھنگ بیان کیتا غزویاں بارے قرآن پاک وچوں حوالے لے کے کتاب نوں مستند بنایا گیا اے نظریے دی وی نندیا کیتی اے کہ اسلام تلوار نال پنکر یا تے ودھیا اے۔ 'رحمتاں دی بارش'، نذیر حسین شاہ سیلوی، وچ حضور ﷺ دی ۴۵ حدیثاں نوں بیان کیتا گیا اے جہدے وچ سیرت دیاں جھلکیاں نیں۔

مسلمان لکھاریاں توں وکھ غیر مسلم لکھاریاں سیرت پاک لکھی۔ یورپ وچ جس بندے سب توں پہلاں آپ ﷺ دی سیرت نوں بیان کیتا او 'Heldi Bert' اوس دور تو ہن تیکر کئی سو مستشرقان نبی آخر الزماں دے اسوۂ حسنہ وچ ڈوگی دلچسپی دا اظہار کیتا ایہہ دلچسپی ویلے دے نال نال ودھ رہی اے۔ محمد ﷺ دی حیاتی لکھن والیاں دی لمی لڑی اے جس دا مکنا دسد انہیں لڑی وچ تھان بنانا بڑی وڈیائی دے گل اے۔ مشہور امریکی ماہر فلکیات مائل ہارٹ نے اپنی کتاب "The Hundred Great Men" وچ تاریخ دیاں موثر ترین شخصیتاں دی چون کیتی تاں حضرت محمد ﷺ نوں فہرست وچ سب توں اُتے رکھیا۔ اج توں تقریباً 120 سال پہلاں مصر دے علمی رسالے (المقیس) وچ آپ ﷺ دی سیرت اتے لکھیاں کتاباں دی فہرست دتی گئی جیہڑیاں صرف یورپین مستشرقان لکھیاں ایہہ گنتی اوس ویلے 1300 سی۔ ہن اندازہ نہیں لایا جاسکد کہ ایہہ گنتی کئی ہووے گی۔

حضور پر نور ﷺ نوں بحیثیت عظیم انسان غیر مسلم وی سب توں اُچے درجے تے رکھدے نیں بیشک آپ دی رسالت توں انکاری نیں۔ پر انسانی حیون دا کوئی اک پکھ وی اجیہا نہیں جہدی تعلیم و تربیت آپ ﷺ نے نہ فرمائی ہوئے۔ آپ ﷺ دی کاملیت، علمیت، جامعیت تے فضیلت ہر پکھوں بیان کیتی جاوے آپ ﷺ ورگی بے نظیر ہستی جنان دا دنیا وچ کوئی ثانی نہیں۔ آپ ﷺ دنیا دی واحد ہستی نیں جنہاں دی سیرت نوں سب توں ودھ بیان کیتا گیا سیرت بیان کرن وچ ناکدی کمی آئی تے نا آئے گی۔ سیرت پاک دے ڈھیر پہلو نیں ساری حیاتی وی کم کیتا جائے تے پوری ناپوے۔ انسان دے وس دی گل نہیں کہ اوہناں جیہی کامل ہستی دے ہر پکھ تے مکمل گل کر سکے۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، دوجی جلد پنجابی توں پنجابی، لاہور: عزیز پبلشرز، 2002ء، ص 1855
- 2- حفیظ احمد، ڈاکٹر، تارے انبراں دے، گوجرانوالہ: فروغ ادب اکادمی، سیٹلائٹ ٹاؤن، 2004ء، ص 146
- 3- عبدالمصطفیٰ اعظمی، علامہ، سیرت مصطفیٰ ﷺ، کراچی: مکتبہ المدینہ، باب المدینہ، 2018ء، ص 39-40
- 4- القرآن، سورۃ الاحزاب، آیت 21
- 5- جاوید اصغر علی، حیاتی حضور دی، لاہور: کتاب سرائے، اردو بازار، 2012ء، ص 23
- 6- خالد محمود انور، ڈاکٹر، اردو نثر میں سیرت رسول ﷺ، لاہور: اقبال اکادمی پاکستان، 1989ء، ص 46
- 7- محمود احمد غازی، ڈاکٹر، محاضرات سیرت، لاہور: الفیصل ناشران و تاجران، اردو بازار، ص 18
- 8- حیاتی حضور ﷺ دی، ص 27
- 9- عصمت اللہ زہد، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، اردو بازار، 2003ء، ص 370-371
- 10- سلطان الطاف علی، ابیات باہو، لاہور: ضیا القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، سن، ص 102
- 11- حیاتی حضور ﷺ دی، ص 46
- 12- شریف انجم، محمد، حراد اچانن، لاہور: بزم فقیر پاکستان، 2011ء، ص 20
- 13- بلھے شاہ۔ کلام بلھے شاہ، نذیر احمد، ڈاکٹر (مرتبہ)، لاہور: پیکیجیر لمیٹڈ، 1967ء، ص 86